

УДК: 621(4).09

Храброва Ганна
(Запоріжжя)

Історія розвитку і сучасний стан гендерного шекспірознавства

Стаття присвячена дослідженню генези та етапів структурування шекспірівських гендерних студій, що генетично укорінені у феміністичному літературно-критичному дискурсі XVII–XVIII ст. (М. Кавендіш, Ш. Леннокс, Е. Монтегю, Е. Гріффіт). Чинниками, що сприяли розвитку шекспірознавства за часів Просвітництва, правомірно вважати діяльність Шекспірівського жіночого клубу та адаптації творів англійського драматурга, здійснені Генрієттою Бaudлер і Мері Лемб. Протягом XIX ст. з'явилася низка шекспірознавчих розвідок за авторства жінок, однак системне вивчення власне гендерних аспектів Шекспірової спадщини розпочалося лише в другій половині XX ст. До здобутків гендерного шекспірознавства авторка статті відносить з'ясування специфіки художньої репрезентації гендерних стосунків і крос-гендерних практик у п'єсах Великого Барда, виявлення ролі патріархатних стереотипів у формуванні концепту «жінка» в шекспірівській драматургії, а також полі-аспектне вивчення особливостей репрезентації «жіночого голосу» у творах В. Шекспіра.

Ключові слова: гендерне шекспірознавство, рецепція Шекспіра, жінки-авторки, жіноча читацька аудиторія, гендерні стереотипи, патріархатний дискурс.

Дослідження гендерного дискурсу певної доби потребує залучення до аналітичного поля великої кількості літературних творів різних авторів, однак у центрі уваги неодмінно залишаються ключові персоналії. Для англійського Ренесансу такою персоналією, безперечно, є Вільям Шекспір, якого правомірно вважати

“засновником дискурсивності”¹. Розгляд специфіки художньої репрезентації гендерної проблематики в його творах дозволяє поглибити розуміння самої природи літературних конвенцій, їхньої кореляції з етноментальними стереотипами та культурними практиками ренесансного соціуму.

Актуальність цієї наукової розвідки зумовлена стрімким зростанням інтересу сучасного літературознавства до гендерної методології, а також помітною інтенсифікацією вітчизняних шекспірознавчих студій.

Об’єктом дослідження постають присвячені Шекспіру літературні і критичні твори англomовних жінок-письменниць (Маргарет Кавендіш, Шарлотти Леннокс, Елізабет Монтегю, Елізабет Гріффіт, Генріетти Баудлер, Мері Лемб, Анна Джеймсон, Генрієтта Лі Палмер, Мері Кауден Кларк, Джульєт Дазінбер та ін.), написані в період з XVII по XXI століття.

Предметом безпосереднього аналізу обрано особливості розвитку шекспірівських гендерних досліджень.

Метою цієї статті є формування стереоскопічного уявлення про генезис гендерного шекспірознавства та виявлення сфер пріоритетної уваги письменників і науковців, які розглядали творчість В. Шекспіра крізь призму гендерології.

Методологію дослідження складають ключові положення гендерної теорії.

Наукова новизна статті полягає в тому, що вона є першою в українському літературознавстві спробою формування стереоскопічної візії генези гендерного шекспірознавства та окреслення його дослідницького поля.

¹ Детальніше про Шекспіра як засновника дискурсивності див.: *Черняк Ю.І.* Специфіка актуалізації ціннісної семантики “Гамлета” В. Шекспіра в українському шекспірівському дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.05 Порівняльне літературознавство” / Ю. І. Черняк. – К., 2011. – С. 7.

Гендерне шекспірознавство генетично укорінене у феміністичному літературно-критичному дискурсі, що зародився ще у XVII ст. Першою жінкою, яка схвально відгукнулася про Шекспірів талант та його вплив на глядацьку аудиторію, зокрема і жіночу, була Маргарет Кавендіш, герцогиня Ньюкасл (1623–1673). В епістолярії цієї літераторки, яку сучасна дослідниця П. Філліпс називає “першою плідною англійською письменницею”², знаходимо цілу низку розмірковувань про драматургію Шекспіра.

Так, у “Дружніх листах” (“Sociable Letters”, 1664) – творі, що по праву вважається “дзеркалом” філософського, соціального та культурного життя Англії XVII ст., – міститься кілька критичних коментарів до п’єс Великого Барда. У 123-му листі, приміром, авторка зазначає, що у своїх трагедіях драматург “відтворює пристрасті настільки природно, а нещастя змальовує настільки правдоподібно, що серця читачів сповнюються щирими почуттями, які викликають у них сльози та дають їм можливість відчувати себе, якщо не справжніми учасниками, то принаймні свідками трагічних подій”³. У такому емоційному описі впливу Шекспірових п’єс на аудиторію відчувається захопленість М. Кавендіш великим драматургом. У 162-му листі вона зізнається, що кохала лише трьох чоловіків – Цезаря за відвагу, Овідія за гострий розум та співвітчизника Шекспіра за його неабиякий хист до створення комічної або трагічної атмосфери⁴. Крім того, акцентуванням уваги на спроможності Шекспірового слова викликати сильні почуття та емоції у широкого кола реципієнтів М. Кавендіш

² *Phillips P.* Science and the Ladies of Fashion / P. Philips // *New Scientist*, 1982 (August 12). – Vol. 95. – № 1318. – P. 416.

³ *Cavendish M.* Sociable Letters / M. Cavendish / [ed. by J. Fitzmaurice]. – Ontario : Broadview, 2004. – P. 177.

⁴ *Ibid.* – P. 225.

випередила свій час: лише у наступному столітті один із критиків Шекспіра, апологет класицизму Вольтер змушений буде визнати, що силою впливу на глядача англійський драматург не поступається навіть Есхілові⁵, а відомий німецький критик Лессінг назве найемоційнішу з-поміж п'єс Вольтера “Заїру” лише блідою копією “Отелло”⁶.

За часів Реставрації, коли зображення “низьких характерів” вважалося неприпустимим і п'єси Шекспіра піддавалися численним скороченням та правкам з цензурних міркувань, Маргарет Кавендіш, чий авторитет у театральних колах був доволі високим, виступила на захист свого геніального співвітчизника, наполягаючи на необхідності збереження автентичного тексту його творів.

У власних п'єсах М. Кавендіш також орієнтувалася на Шекспіра, що позначалося на характері діалогів та побудові драматичних ситуацій. Сучасні дослідники знаходять у її творах алюзії та ремінісценції до таких шекспірівських п'єс, як “Приборкання норовливої”, “Зимова казка”, “Як вам це сподобається”, “Міра за міру”, “Дванадцята ніч”, “Ромео і Джульєтта”, “Генріх IV. Частина перша”⁷. Втім, творча орієнтація М. Кавендіш на свого великого попередника не зводилася до захопленого копіювання чи учнівського наслідування, це був, скоріше, творчий діалог з геніальним митцем, під час якого народжувалися власні сміливі художні рішення. Японська дослідниця М. Сузукі зазначає, що М. Кавендіш

⁵ Детальніше про динаміку змін у ставленні Вольтера до Шекспіра див.: Торкут Н.М. Вільям Шекспір у французькому культурному просторі часів Просвітництва та Романтизму : парадокс рецепції і резонанс парадоксу / Н. М. Торкут // Шекспірівський дискурс. – Запоріжжя : КПУ, 2011. – Вип. 2. – С. 220–250.

⁶ Лессинг Г.Э. Избранные произведения / Г. Э. Лессинг ; [пер. с нем.]. – М. : Гослитиздат, 1953. – С. 372.

⁷ Cavendish and Shakespeare: Interconnections / [ed. by K. Romack, J. Fitzmaurice]. – Aldershot : Ashgate Publishing, Ltd., 2006. – 217 p.

неправомірно відносити до числа “бардоманів”, адже в її п’єсах можна зустріти сатиричне ставлення до деяких шекспірівських конвенцій⁸. Цікаво, що у власних п’єсах “Публічне залицяння” (“The Publick Wooing”, 1662) “Дружелюбні приятелі” (“The Sociable Companions”, 1662), “Слава молоді та бенкет смерті” (“Youth’s Glory and Death’s Vanquet”, 1662) письменниця створює низку жіночих образів, кожен з яких, на думку А. Беннет, є оригінальною модифікацією двох шекспірівських героїнь – Герміони і Пауліни із “Зимової казки”⁹.

У своїй рецепції Шекспіра М. Кавендіш постає як послідовна і завзята феміністка¹⁰. Вона не тільки демонструє суто жіночий погляд на п’єси драматурга, вичитуючи в них симпатії до представниць “слабкої статі”, але й наголошує на тому, що він “тонко відчував жіночу природу і був здатний сам перевтілюватися з чоловіка у жінку”, про що свідчать його Клеопатра і такі створені його уявою героїні, як Нен Пейдж, місіс Пейдж, місіс Форд та ін.¹¹

У першій половині XVIII ст. започаткування М. Кавендіш, що долучилася до справи реабілітації шекспірівського доробку, який піддавався критиці за часів Реставрації, були підхоплені іншими її співвітчизницями. У 1736 році в Англії було створено Шекспірівський жіночий клуб (Shakespeare Ladies Club),

⁸ Suzuki M. “Gender, the Political Subject, and Dramatic Authorship: Margaret Cavendish “Loves Adventures” and the Shakespeare Example / M. Suzuki // Cavendish and Shakespeare: Interconnections / [ed. by K. Romack, J. Fitzmaurice]. – Aldershot : Ashgate Publishing, Ltd., 2006. – P. 107.

⁹ Bennett A.G. Testifying in the Court of Public Opinion: Margaret Cavendish Reworks “The Winter’s Tale” / A. G. Bennett // Cavendish and Shakespeare: Interconnections / [ed. by K. Romack, J. Fitzmaurice]. – Aldershot : Ashgate Publishing, Ltd., 2006. – P. 85–102.

¹⁰ Thompson A., Roberts S. Women Reading Shakespeare, 1660–1900: An Anthology of Criticism / A. Thompson, S. Roberts. – Manchester : Manchester University Press, 1997. – P. 11.

¹¹ Cavendish M. Op. cit. – P. 177.

який відіграв помітну роль у формуванні пієтетного ставлення англійців до свого генія¹². Діяльність цього клубу мала здебільшого просвітницько-патріотичний характер і спрямовувалася на творення іміджу Шекспіра як поета, що втілює найвищий злет національного духу. Представниці клубу активно підтримали спорудження у Вестмінстерському абатстві монумента Великому Барду. Вирізьблена фламандським скульптором Пітером Шимейкерсом статуя драматурга була встановлена у 1740 році в так званому Куточку Поетів. Водночас, вони докладали чимало зусиль для того, щоб на театральних сценах, де в той час переважали комедії часів Реставрації та італійські опери, ставилися п'єси В. Шекспіра¹³.

Відлуння успіхів Шекспірівського жіночого клубу, який виступав проти засилля “чужого” в англійській культурі та зробив чимало корисного для “відродження” спадщини великого поета і драматурга на його рідній землі, міститься в епілозі до трагедії Джорджа Лілло “Марина” (“Marina”, 1738):

*When worse than barbarism had sunk your taste,
When nothing pleas'd but what laid virtue waste,
A sacred band, determin'd, wise, and good,
They jointly rose to stop th'exotick flood,
And strove to wake, by Shakespeare's nervous lays,
The manly genius of Eliza's days*¹⁴.

Завдяки дослідженню М. Добсона сьогодні стали відомі імена трьох найактивніших учасниць Шекспірівського жіночого клубу – Сюзанни Ешлі Купер, Елізабет Бойд і Мері Каупер, а також плідні результати їх культурницької діяльності.

¹² Avery E.L. The Shakespeare Ladies Club / E. L. Avery // Shakespeare Quarterly. – 1956. – Vol. 7. – No. 2. – P. 153.

¹³ Thompson A., Roberts S. Op. cit. – P. 210.

¹⁴ Цит. за: Dobson M. The Making of the National Poet: Shakespeare, Adaptation and Authorship, 1660–1769 / M. Dobson. – Oxford : Clarendon Press, 1992. – P. 154.

Очолювала Клуб Сюзанна Ешлі Купер (1710–1758), дружина четвертого графа Шефтсбері, яка прославилася своєю меценатською діяльністю та всіляко заохочувала популяризацію Шекспірових творів серед сучасників. У поемі англійського перекладача і поета Томаса Кука “Послання високоповажній графині Шефтсбері, з прологом і епілогом, присвяченими Шекспірові та його творам” (“An Epistle to the Right Honourable The Countess of Shaftsbury, with a Prologue and Epilogue on Shakespeare and his Writings”, 1743) С. Купер порівнюється з “ангелом-охоронцем”, який спонукає занурене у сон століття прокинутися та уважно перечитати Шекспірові сторінки, щоб отримати насолоду від пізнання вічних істин:

*Fair Patroness of long departed Worth,
O! Thou, who lately call'd our Genius forth.
Who, like a Guardian Angel, didst't inspire
Thousands, and taught them what they should admire;
O! Thou, whose Spirit wak'd a drowsy Age
To pay a due Regard to Shakespeare's Page,
To thee the richest Gift of Fame we owe,
That Truth can give, or Fancy can bestow*¹⁵.

Друга активістка Шекспірівського жіночого клубу Елізабет Бойд відома як авторка п'єси “Дон Санчо: або студентські забаганки” (“Don Sancho: Or, The Students Whim”, 1739), в якій знайшли відбиток ті умонастрої, що передували встановленню згадуваного пам'ятника у Вестмінстерському абатстві. У п'єсі йдеться про те, як троє студентів та чаклун-некромант на ім'я Дон Санчо викликають привид Шекспіра і опівночі заманюють його до Оксфордського ботанічного саду. В цьому саду, завдяки божественним діям Мінерви, з'являється

¹⁵ Цит. за: *Ritchie F. The Influence of the Female Audience on the Shakespeare Revival of 1736–1738: The Case of the Shakespeare Ladies Club / F. Ritchie // Shakespeare and the Eighteenth Century / [ed. by P. Sabor, P. E. Yachnin]. – Hampshire ; Burlington : Ashgate Publishing, Ltd., 2008. – P. 59.*

пам'ятник поетові. Після того, як хмара понесе дух Шекспіра до Елізіуму, ця споруда залишиться на землі як втілення його вічної присутності у нашому світі¹⁶. У пролозі п'єси наголошується, що представниці Шекспірівського жіночого клубу відіграли визначну роль у спорудженні статуї драматурга:

*Ladies your Aid, or we shant win a Heart;
Be Just, Be Kind, theres Mercy in those Eyes,
Minervas Triumph, be the Fair Ones Prize;
Whose Magick Charms, controul the learned sage,
And once again, bid Shakespear bless the Stage;
Soul-Soothing Shade, rouz'd by a Woman's Pen,
To Check the impious Rage of lowless Men*¹⁷.

Мері Каупер, третя відома учасниця Клубу, теж була письменницею. У своїй поемі “Про ініційоване дамами у 1738 році відродження шекспірівських п'єс” (“On the Revival of Shakespear's plays by the Ladies in 1738”) вона говорить про те, що сама богиня Мінерва надихнула жінок на “воскресіння” Шекспіра, щоб спасти цінні скарби англійської літератури:

*At last the Goddess her own Sex inspires,
Fills with her Strength, & warms with all her Fires,
See Wisdom, like a Stream, whose rapid Course
Has long been stopp'd, now with redoubled Force
Breaks out – the softer Sex redeems the Land
And Shakespear lives again by their Command*¹⁸.

На процес канонізації Шекспіра у XVIII ст. суттєво вплинула також і літературна діяльність трьох англійських письменниць – Шарлотти Леннокс (1730?–1804), Елізабет Монтегю (1718–1800) та Елізабет Гріффіт (1727–1793). Прикметно, що всі вони поєднували власну творчу

¹⁶ Детальніше про цю п'єсу див.: Dobson M. The Making of the National Poet: Shakespeare, Adaptation and Authorship, 1660–1769 / M. Dobson. – Oxford : Clarendon Press, 1992. – P. 152.

¹⁷ Цит. за: Dobson M. Op. cit. – P. 152.

¹⁸ Цит. за: Ritchie F. Op. cit. – P. 60.

діяльність з літературною критикою та активною участю у культурному і громадському житті.

Шарлотта Леннокс, приміром, не лише була здібною поетесою, яка володіла кількома мовами, але й мала яскраво виражений дослідницький талант. Саме вона першою звернула увагу на доцільність прискіпливого вивчення першоджерел Шекспірових творів з метою увиразнення художніх новацій драматурга. Проаналізовані нею першоджерела були перекладені на тогочасну англійську мову, доповнені критичними зауваженнями та видані у вигляді тритомної праці “Ілюстрований Шекспір” (“Shakespeare Illustrated”, 1753–1754). Перший том присвячений джерелам комедій “Міра за міру”, “Кінець діло хвалить”, “Дванадцята ніч”, трагедій “Ромео і Джульєтта”, “Отелло”, “Цимбелін” і “Макбет”. У другому томі викладено матеріал стосовно “Зимової казки”, “Комедії помилок” і “Гамлета”. Третій том містить першоджерела комедій “Два веронці” та “Багато галасу з нічого”, трагедій “Троїл і Кресіда” і “Король Лір”, а також історичних хронік “Річард II”, “Річард III”, “Генріх IV (перша частина)”, “Генріх V”, “Генріх VI (перша, друга і третя частини)”, “Генріх VIII”. Ш. Леннокс супроводжує художні тексти ґрунтовним компаративним аналізом спільностей та відмінностей між Шекспіровими п’єсами та їхніми першоджерелами. Говорячи про манеру зображення дійсності, притаманну драматургові, вона постійно підкреслює його “майстерність ... у зображенні справжнього життя, завдяки якій його репутації нічого не загрожує допоки не зміниться сама людська природа”¹⁹.

Покровителька мистецтв і письменництва Елізабет Монтегю (1718–1800)²⁰ у 1760-х роках заснувала у своєму салоні літературний гурток “Товариство синіх

¹⁹ Цит. за: *Thompson A., Roberts S. Op. cit.* – P. 16.

²⁰ Шанувальники таланту Елізабет Монтегю називали її “Мадонною” і “Амадіссю”, метафорично вказуючи на її чесноти та вишуканість.

панчіх” (The Blue Stockings Society)²¹. Його представники, серед яких було чимало відомих осіб, зокрема лексикограф, літературний критик і поет Семюел Джонсон, актор Девід Гаррік, юрист Вільям Палтні, політик Джордж Літтелтон, поетеса і перекладачка Елізабет Картер, літератор і філантроп Ганна Мор, поетеса Анна Летіція Барбо, письменниця Фанні Берні та ін., віддавали перевагу інтелектуально-просвітницькій та літературній діяльності перед грою в карти²². “Королева синіх панчіх” (так охрестив Е. Монтегю сам Семюел Джонсон)²³ також прославилась як літературний критик. В “Есе про творчість і геній Шекспіра” (An Essay on the Writings and Genius of Shakespeare, 1769) вона проголосила останнього найвеличнішим національним поетом. Вступавши в полеміку з Вольтером, який назвав англійського генія “п’яним дикуном”, Е. Монтегю писала: “...Його цінували сучасники, ним захоплювались наступні покоління, його обожають і сьогодні. Його достоїнства ставляться під сумнів недоріками, його хиби викликають глузливі жарти тільки з боку недолугих критиків; водночас, з часів його життя не знайшлося жодного великого поета, жодного великого критика, який би не згадав про нього з найглибшою пошаною, за винятком одного містера Вольтера, чий переклад часто, а критичні зауваження ще частіше

²¹ За однією з версій, своєю назвою гурток завдячує вченому-ботаніку і письменнику Бенджаміну Стілінгфліту (1702–1771), який, не зважаючи на світські умовності, завжди надягав вовняні панчохи замість приписуваних етикетом чорних шовкових. До такої обдарованої людини як Стілінгфліт всі ставились з глибокою пошаною, тож коли він був відсутній, вигукували: “Ми не в змозі жити без синіх панчіх”. Пізніше цей гурток знайшов художнє відображення в поемі “Синя панчоха або дискусія” (“The Bas Bleu, or, Conversation”, 1784) релігійної письменниці і філантропа Ганни Мор.

²² Lore N.E. The Queen of the Bluestockings / E. N. Lore // The Outlook. – 1906. – Vol. 83. – № 9. – P. 525.

²³ Thompson A., Roberts S. Op. cit. – P. 22.

доводять, що він не зміг повністю зрозуміти Слів Автора, тож, вочевидь, не зміг збагнути сутності його творчості”²⁴.

Відомий актор і драматург Девід Гаррік присвятив Елізабет Монтегю поему “Сон” (1771). Написана в патріотично-націоналістичній тональності ця поема висвітлює значення Шекспіра для світової літератури і театру. В ній міститься декілька пасажів, що відображають роль Е. Монтегю, яка наважилася кинути виклик “найвизначнішому з-поміж синів Франції” та підняти спис на захист Барда у відновленні репутації її великого співвітчизника:

*Warm from the Iliad, when with Lightning's Speed,
Pallas disguis'd saves Gallant Diomede,
And wounds the God of War – my heated brain
In Sleep rais'd Phantoms on th'embattled Plain:
I saw, arm'd all in brass, with haughty air,
Stalk, like a mighty chief, the bold Voltaire,
The Gallic God of literary war !
A giant he, among the Sons of France
And at our Shakespear pois'd his glitt'ring Lance.
Our rush'd a Female to protect the Bard,
Snatch'd up her Spear, and for the fight prepar'd:
Attack'd the Vet'ran, pierc'd his Sev'n-fold Shield,
And drove him wounded, fainting from the field.
With Laurel crown'd, away the Goddess flew,
Pallas confest then open'd to our view,
Quitting her fav'rite form of Montagu²⁵.*

Ірландська письменниця і драматург Елізабет Гріффіт була відома сучасникам як талановита актриса, що виконувала в дублінському театрі “Смок-Еллі” ролі трагедійних шекспірівських героїнь (Джульетти і

²⁴ *Montagu E. Introduction / An Essay on the Writings and Genius of Shakespear: Compared with the Greek and French Dramatic Poets ; with Some Remarks Upon the Misrepresentations of Mons. de Voltaire / E. Montagu. – L. : J. and H. Hughs, 1770. – P. 10-11.*

²⁵ Цит. за: *Thompson A., Roberts S. Op. cit. – P. 22-23.*

Корделії). У контексті шекспірознавчої гендеристики на особливу увагу заслуговує опублікована нею книга “Моральність Шекспірової драми” (*The Morality of Shakespeare's Drama Illustrated*, 1775). До цього видання, що присвячене Девіду Гарріку, ввійшли комедії Шекспіра, а також власні коментарі Е. Гріффіт стосовно етичних домінант в його п’єсах.

У передмові вона висловлює захоплення генієм Шекспіра, називаючи його “дивом винахідливості, кодексом моралі та скарбницею філософської мудрості”²⁶. Цитуючи багатьох adeptів творчості драматурга – Бена Джонсона, Александра Поупа, Семюела Джонсона, Джорджа Літтелтона, Вільяма Ворбертона, абата Леблана – вона вшановує і Елізабет Монтегю, яка заслуговує на особливу повагу за те, що спромоглася перемогти в диспуті з таким собі Вольтером, “посереднім критиком” та “дріб’язковим філософом”²⁷. Продовжуючи справу великої попередниці, Елізабет Гріффіт теж намагається полемізувати з французьким просвітителем, стверджуючи, що творчість Шекспіра є “не копією життя, а його моделлю, він вдивляється не в книжки, а у навколишній світ...”²⁸.

У своєму дослідженні письменниця пропонує стислий переказ того чи іншого шекспірівського твору, детальний аналіз дій персонажів, і, коментуючи їх слова, виокремлює ключові моральні концепти та висловлює власну думку щодо гостроактуальних для англійців тем (англійська нація, освіта, місце жінки у суспільстві, героїзм, кохання, шлюб тощо). Приміром, наводячи монолог Трінкуло з другої сцени другої дії драми “Буря” (коли герой після зустрічі із потворним дикуном

²⁶ *Griffith E. The morality of Shakespeare's drama Illustrated* / E. Griffith. – N.Y. : AMS Press, 1971. – P. 5.

²⁷ *Ibid.* – P. 5.

²⁸ *Ibid.* – P. 5.

Каліббаном став натякати на пристрасть будь-якого англійця до заморських див та готовність щедро витратити гроші за їх перегляд), вона надає коментар, просякнутий патріотичним пафосом: “Жодна нація у світі так не славиться своєю схильністю до милосердя, гуманності та щедрості, як англійська”²⁹.

У зв’язку з драмою “Буря” та комедією “Як вам це сподобається” Е. Гріффіт порушує питання освіти. Вона зазначає, приміром, що п’єса “Як вам це сподобається” починається з рефлексій стосовно вкрай важливої суспільної справи – дитячої освіти. “Чоловіки, – продовжує вона, – частіше переймаються вигодовуванням худоби та наведенням порядку у хліву, ніж вихованням своїх нащадків, їх майбутньою долею та репутацією”³⁰.

Шекспір у цьому контексті постає як учитель, до якого варто прислухатися. Е. Гріффіт робить цікаві узагальнення про місце представниць жіночої статі в суспільстві, а також про те, що в комедіях драматурга зустрічаються оригінальні коментарі з цього приводу, дотепні поради жінкам “не відхилятися від приписів і норм поведінки, встановлених для їхньої статі. Тільки-но вони наважуються зробити найменший крок убік на своєму життєвому шляху, вони чи не напевно взагалі збиваються на манівці”³¹. Цю думку вона ілюструє словами, вкладеними Шекспіром³² у вуста Розалінди і Селії (I, 3)³³. Як бачимо, Е. Гріффіт приділяє особливу

²⁹ Ibid. – P. 9.

³⁰ Ibid. – P. 9.

³¹ Ibid. – P. 71–72.

³² Шекспір В. Як вам це сподобається / Твори : в 6 т. / В. Шекспір ; [пер. з англ. О. Мокровольського]. – К. : Дніпро, 1986. – Т. 4. – С. 103.

³³ *Rosalind*: “O how full of briars is this working-day world!” (“О, скільки тернів у цьому буденному світі!”)

Celia: “They are but burs, cousin, thrown upon thee in holiday foolery. If we walk not in the trodden paths our very petticoats will catch them” (“Ні, це просто реп’яхи, сестрице, кинуті на тебе у святкових пустошах; коли ми

увагу тим аспектам творчості драматурга, що мають суспільне значення та корелюються з гендерною проблематикою. Вона неодноразово акцентує увагу на значенні його п'єс для жіноцтва та на потребі вирішенні низки складних соціальних питань, пов'язаних з роллю освіти, місцем жінки в сім'ї й суспільстві тощо.

На початку XIX ст. твори Великого Барда стали більш доступними для жіночої і дитячої аудиторії, і вагомий внесок у цю справу зробили жінки, зокрема Генрієтта Баудлер (1754–1830) та Мері Лемб (1764–1847).

Генрієтта Баудлер ініціювала публікацію чотири-томного видання “Шекспір для сімейного читання” (“Family Shakespeare”, 1807). У передмові вона написала, що прагне “ознайомити юного читача з багатогранною красою творчості цього автора, уникаючи при цьому тих речей, які можуть спричинити соромливий рум'янець на невинних щоках”³⁴. Згідно задекларованої інтенції, Г. Баудлер виключила з оригіналу десять відсотків тексту, зокрема епізоди з експліцитною та імпліцитною репрезентацією сексуальних стосунків. Тому “Шекспір для сімейного читання”, відкоригований на догоду суспільній моралі, вважається першим шекспірівським виданням, з якого були вилучені слова і вислови, неприпустимі у сімейному оточенні. Коли ця праця побачила світ, феномен “очищення” класичних текстів з метою підвищення морального рівня читацької публіки набув надзвичайної популярності і отримав назву “баудлеризація”³⁵. Якщо до 1850 року нараховувалось сім шекспірівських видань, де були усунуті небажані

ходимо невторованими стежками, вони самі чіпляються до наших спідниць”).

³⁴ Цит. за: *Kemp T.D. Women in the Age of Shakespeare / T. D. Kemp. – Santa Barbara : ABC-CLIO LLC, 2010. – P. 166.*

³⁵ *Green J. Family Shakespeare / J. Green, N. J. Karolides // Encyclopedia of Censorship. – N.Y. : Infobase Publishing, 2009. – P. 170.*

лексичні одиниці, то до 1900 року їхня кількість зросла до п'ятдесяти³⁶.

У тому ж таки 1807 році побачило світ оригінальне видання – прозова адаптація творів Великого Барда, розрахована на дитячу аудиторію, – “Шекспірівські історії, адресовані юному читачеві” (“*Tales from Shakespeare : Designed for the Use of Young Persons*”, 1807). Ініціаторами цього проекту стали відомий філософ і журналіст Вільям Годвін та його дружина Мері-Джейн, які хотіли розширити бібліотеку своїх дітей³⁷. Для здійснення свого задуму вони запросили Мері та Чарльза Лембів (сестру і брата), які стали співавторами збірки.

Із двадцяти представлених у книзі історій, що є, по суті, переказами шекспірівських сюжетів, чотирнадцять написала Мері³⁸. Її перу належить і вступна стаття, де роз'яснюється сутність задуму адаптації. Прикметно, що вона вважала своєю цільовою аудиторією саме дівчат, пояснюючи у передмові, що “хлопчикам зазвичай дозволяється користуватися батьківською бібліотекою в більш ранньому віці, ніж дівчатам”³⁹. Книга Лембів мала такий величезний успіх, що до 1900 року перевидавалася 74 рази, включаючи переклади іноземними мовами – німецькою, шведською, французькою, іспанською і навіть бенгальською⁴⁰.

У XIX столітті помітно зросла кількість шекспірознавчих праць, написаних жінками. Як і в попередні часи,

³⁶ *Green J.* Op. cit. – P. 171.

³⁷ *Thompson A., Roberts S.* Op. cit. – P. 49.

³⁸ Мері Лемб переробила такі п'єси Шекспіра: “Буря”, “Сон літньої ночі”, “Зимова казка”, “Багато галасу з нічого”, “Як вам це сподобається”, “Два веронці”, “Венеціанський купець”, “Цимбелін”, “Кінець діло хвалить”, “Приборкання норавливої”, “Комедія помилок”, “Міра за міру”, “Дванадцята ніч” і “Перікл, цар Тірський”.

³⁹ *Lamb Ch.* *Tales from Shakspeare: Designed for the Use of Young Persons / Ch. Lamb, M. Lamb.* – [5th ed.]. – L. : Baldwin and Cradock, 1831. – P. 376.

⁴⁰ *Thompson A., Roberts S.* Op. cit. – P. 50.

II. Рецепція художньої спадщини Ренесансу в культурі наступних епох

на їх сторінках домінував апологетичний пафос, прославлявся високий інтелект жіночих персонажів Шекспіра, їхня відданість, внутрішня сила і мужність. Однією з тих, хто звів жінок, створених Шекспіром, на п'єдестал пошани, була британська письменниця Анна Джеймсон (1794–1860). У книзі “Моральні, поетичні та історичні характеристики жінок” (“Characteristics of Women, Moral, Poetical, and Historical”, 1832), яка згодом декілька разів перевидавалася під назвою “Героїні Шекспіра” (“Shakespeare's Heroines” або “Shakespeare's Female Characters”), вона запропонувала класифікацію шекспірівських жіночих образів, виокремивши чотири групи жінок. При цьому відправною точкою було обрано такі критерії, як інтелект (Порція, Ізабелла, Розалінда), любовні пристрасті й сила уяви (Джульєтта, Гелена, Пердіта, Віола, Офелія, Міранда), почуття й емоції (Герміона, Дездемона, Імогена, Корделія). Четверту ж групу склали історичні персонажі (Клеопатра, Октавія, Волумнія, Констанс, королева Елінор, Бланш, Леді Персі, Маргарита Анжуйська, королева Катерина Арагонська, Леді Макбет). Такий розподіл письменниця пояснювала тим, що для одних героїнь найважливішими є риси характеру, а для інших – їхня роль в історії. Головна перевага Порції, Ізабелли і Розалінди, приміром, полягає в тому, що усі вони наділені унікальними розумовими здібностями⁴¹; Джульєтта є втіленням кохання⁴²; а Імогена, Дездемона і Герміона виступають “взірцями справедливості, доброти і слухняності у шлюбі..., вражають витонченістю почуттів”⁴³.

⁴¹ *Jameson A.B. Shakespeare's Female Characters: An Appendix to Shakespeare's Dramatic Works / A. B. Jameson. – Bielefeld : Velhagen and Klasing, 1843. – P. 34-35.*

⁴² *Ibid. – P. 85.*

⁴³ *Ibid. – P. 164.*

Аналізуючи історичні жіночі образи, А. Джеймсон відзначає напрочуд правдиве зображення тих персонажів, що мали історичних прототипів, а також на спроможність Шекспіра збагнути суперечливість їхніх характерів. Не виникає жодних сумнівів, заважає вона, що шекспірівська Клеопатра – це та сама “рідкісна єгиптянка” з її незрівняною грацією, жіночими хитрощами, вибухами нестримного темпераменту, жвавою уявою, капризністю і віроломством, ніжністю і справедливістю, царською гордістю і величним духом⁴⁴. Зосереджуючи увагу на дослідженні характерів реальних історичних осіб та на способах їх зображення у п’єсах Шекспіра, А. Джеймсон розрізняє категорії “жінка” та “літературна героїня”. До бінарної опозиції “жінка” / “літературна героїня” вона звертається також при характеристиці тих шекспірівських жіночих образів, що відносяться до інших груп. Цікавим є те, що кожна літературна героїня співвідноситься при цьому з певною історичною добою, гендерному ідеалу якої вона відповідає. Так Розалінда, на думку дослідниці, могла б бути еталоном жінки Вікторіанської епохи, тоді як Джульєтту, наслідування якій може породити проблеми у поведінці молодих англійок, краще розглядати сучасникам виключно як художній персонаж. Уникаючи чіткого теоретичного обґрунтування вищезазначеного дуалізму, письменниця постійно лавірувала між двома площинами – моральними установками соціуму та дослідженням поетики образів шекспірівських жіночих персонажів. При цьому вона виокремлювала ідеальні взірці жіночої поведінки, на які слід спиратися жінкам ХІХ століття.

Книга А. Джеймсон, що за своїми засадничими принципами суголосна ідеям фемінізму, який набував у ті часи значної потужності, була досить високо оцінена

⁴⁴ Ibid. – P. 233.

читацьким загалом і до 1911 року перевидавалася сорок разів⁴⁵. Вона суттєво вплинула на уявлення і дослідницькі орієнтири інших жінок-літераторів не лише у Великій Британії, але й на американському континенті.

У 1859 році побачила світ праця американки Генрієтти Лі Палмер “Стретфордська галерея; або шекспірівське сестринство” (“The Stratford Gallery; or, The Shakespeare Sisterhood”, 1859), в якій знайшли розвиток ідеї, суголосні думкам А. Джеймсон. Вплив цієї англійської письменниці-шекспірознавця відчувається і у таких критичних працях, як “Дівочий сад Шекспіра” (“Shakespeare's Garden of girls”, 1885) Мадлен Лей-Ноел Елліотт та “Про шекспірівські жіночі персонажі” (“On some of Shakespeare's Female Characters”, 1885) Гелени Фосіт Мартін. У цих книгах, адресованих юним читачкам, оспівуються освіченість, терплячість, цнотливість і дівоча скромність Шекспірових героїнь.

Особливий внесок у розвиток шекспірівських студій належить письменниці Мері Кауден Кларк (1809–1898), яка все своє життя присвятила дослідженню біографії та творчого доробку Барда і стала першою жінкою-видавцем повного зібрання його творів. У співпраці із своїм чоловіком Чарльзом Кауденом Кларком вона понад десять років розробляла “Алфавітний покажчик до творів Шекспіра” (“Concordance to Shakespeare's works, a Verbal Index to all the Passages in the Dramatic Works of the Poet”, 1845)⁴⁶. Згодом вона ініціювала видання “Шекспірівських висловів” (“Shakespeare proverbs; or, the Wise Saws of our wisest Poet collected into a Modern Instance”, 1848), уклала п'ятитомну збірку з п'ятнадцяти історій під назвою

⁴⁵ Ziegler G. Women and Shakespeare / G. Ziegler // Shakespeare in the Nineteenth Century / [ed. by G. Marshall]. – Cambridge : Cambridge University Press, 2012. – P. 218.

⁴⁶ Ця праця стала гідною заміною алфавітних вказівників, укладених раніше Семюелом Ейскафом (“Copious Index to... Shakespeare”, 1790) та Френсісом Твіссом (“Complete Verbal Index...”, 1805–1807).

“Юність Шекспірових героїнь” (“The Girlhood of Shakespeare's Heroines”, 1850–1855), видала повне зібрання виправлених творів В. Шекспіра (“Shakespeare's Works, edited with a scrupulous revision of the text”, 1860), а також підготувала до друку фундаментальну літературознавчу працю “Ключ до Шекспіра” (“The Shakespeare Key, unlocking the Treasures of his Style, elucidating the Peculiarities of his Construction, and displaying the Beauties of his Expression; forming a Companion to “The Complete Concordance to Shakespeare”, 1872).

Характеризуючи здобутки жіночої шекспірознавчої критики XIX ст., сучасний дослідник Гейл Маршал зазначає, що “Шекспір знайшов справжнє визнання у жіночій аудиторії, сприяв входженню жіноцтва до кола літературних критиків і вчених, яке раніше вважалося виключно чоловічим, відкрив перед актрисами можливість здобуття широкої популярності, культурного статусу та фінансової стабільності. Для жінок XIX ст. Шекспір став своєрідною хитрою зброєю: будучи беззаперечним символом національної величі, він міг використовуватися ними також і з більш бунтарською метою”⁴⁷.

У XX столітті спостерігається потужний вплив фемінізму на розвиток шекспірознавства, що призводить до появи нових сфер наукового інтересу, таких, як вивчення різноманітних маніфестацій патріархатного дискурсу в п'єсах Шекспіра, дослідження жіночої присутності в його текстах, осмислення впливу його творчості на формування гендерних стереотипів. У середині 1970-х років починає формуватися шекспірознавча гендеристика, яка акумулює досвід феміністичної критики та гендерних студій. Одним із лідерів цього руху вважається Джульєт Дазінбер, чия монографія “Шекспір

⁴⁷ *Marshall G.* Introduction / G. Marshall // Jameson, Cowden Clarke, Kemble, Cushman: Great Shakespeareans / [ed. by G. Marshall]. – L.; N.Y.: Continuum International Publishing Group, 2011. – Vol. 7. – P. 10.

про природу жінок” (“Shakespeare and the nature of Women”, 1975) стала своєрідним вибухом у шекспірознавстві. Дослідниця наважилася по-новому прочитати тексти англійського генія, за якими закріпився статус “біблії британської культури”. У передмові до другого видання (1995 р.), яка має назву “Поza битвою?”, авторка наголошує, що з моменту першої публікації вона разом з іншими феміністично-орієнтованими дослідницями “вступила у кривавий бій”⁴⁸. Сутність цієї битви полягає в тому, щоб, спираючись на тексти, освячені авторитетом Шекспіра, продемонструвати, наскільки вагомим було і має бути місце жінки в історії і культурі.

“Аристократки англійського двору, – пише Дж. Дазінбер, – підтверджували думку Мора про рівність жінок і чоловіків в інтелектуальному плані. Дружини Генріха VIII Анна Клевська та Кетрін Парр славилися своєю освіченістю. Цю лінію продовжує ціле сузір’я жінок від леді Маргарет Бомонт до Маргарет Попер і Елізабет Кук. Високоповажні англійки XVI століття захоплювались ідеєю емансипації і в цьому вони могли позмагатися з освіченими жінками італійського Відродження, подібними до Вітторії Колони. Вони палко боролись за рівноправ’я і незрідка перемагали у своїй боротьбі. Шекспір добре знав про це, і високий інтелектуалізм його придворних жінок – Беатріче, Розалінди або Гелени у п’єсі “Кінець діло хвалить” – ґрунтується на реаліях тогочасного англійського життя”⁴⁹.

Дж. Дазінбер обстоює тезу, що творчість Шекспіра і елізаветинська драма в цілому були феміністськими за своїм характером, що дається взнаки у підвищеному інтересі до зображення жіночих персонажів та розши-

⁴⁸ *Dusinberre J. Shakespeare and the Nature of Women / J. Dusinberre. – [2nd ed.] – L. : Macmillan Press Ltd ; N.Y. : St. Martin Press, Inc., 1996. – P. 11.*

⁴⁹ *Dusinberre J. Op. cit. – P. 2.*

ренні діапазону жіночих функцій у п'єсах⁵⁰. Це, на думку дослідниці, пояснюється не тільки прагненням драматургів здобути прихильність публіки, значну частину якої складала жіноча аудиторія, але і їх внутрішньою потребою висловити своє критичне ставлення до усталеного в мистецтві попередніх часів упередженого зображення жінки⁵¹.

Наступним важливим кроком у розвитку шекспірознавчої гендеристики стала публікація наукової збірки "Роль жінки: феміністична критика Шекспіра" ("The Woman's part: Feminist Criticism of Shakespeare", 1980) за редакцією К.Р.С. Ленц, Г. Грін і К.Т. Нілі. Автори статей, що увійшли до видання, переосмислюють традиційні уявлення про шекспірівських героїнь. На сторінках збірника детально аналізуються механізми формування парадигми взаємостосунків між представниками двох статей у шекспірівських п'єсах (К. Кан⁵², І.Г. Деш⁵³, Р. Сміт⁵⁴), в процесі текстологічного, культурологічного і театрознавчого аналізу висвітлюється роль жіночої природи і сексуальності (П.С. Берггрен⁵⁵, М.М. Мінер⁵⁶, Дж.К. Бін⁵⁷,

⁵⁰ Ibid. – P. 5.

⁵¹ Ibid. – P. 11-12.

⁵² Kahn C. Coming of Age in Verona / C. Kahn // The Woman's Part. Feminist Criticism of Shakespeare / [ed. by C. R. S. Lenz, G. Greene, C. Th. Neely]. – Champaign : University of Illinois Press, 1980. – P. 171–193.

⁵³ Dash I.G. A Penchant for Perdita on the Eighteenth-Century Stage / I. G. Dash // The Woman's Part. Feminist Criticism of Shakespeare... – P. 271–284.

⁵⁴ Smith B.R. Shakespeare and Masculinity / B. R. Smith. – Oxford : Oxford University Press, 2000. – 192 p.

⁵⁵ Berggren P.S. The Woman's Part: Female Sexuality as Power in Shakespeare's Plays / P. S. Berggren // The Woman's Part. Feminist Criticism of Shakespeare... – P. 17–34.

⁵⁶ Miner M.M. "Neither mother, wife, nor England's queen": The Roles of Women in Richard III / M. M. Miner // The Woman's Part. Feminist Criticism of Shakespeare... – P. 35–55.

⁵⁷ Bean J.C. Comic Structure and the Humanizing of Kate in The Taming of the Shrew / J. C. Bean // The Woman's Part. Feminist Criticism of Shakespeare... – P. 65–78.

Дж. Хейз⁵⁸, К.К. Парк⁵⁹, Г. Грін⁶⁰, Дж. Ларсен Клейн⁶¹). М. Нові простежує зв'язок між значимістю жіночих персонажів у творах англійського драматурга та самоідентифікацією жінок, як актрис, так і пересічних реципієнтів⁶². К. МакКевін розглядає передумови формування жіночої субкультури та специфіку комунікації між жінками⁶³. Декілька статей цієї збірки присвячені з'ясуванню характеру і наслідків сексизму (К.Т. Нілі⁶⁴, Л. Джерел Лейнінгер⁶⁵, Ч. Фрей⁶⁶, К.Р. Стімпсон⁶⁷, М. Голке⁶⁸).

Одним із пріоритетних завдань феміністичної критики автори збірки "Роль жінки" проголошують

⁵⁸ *Hays J.* Those "soft and delicate desires": Much Ado and the Distrust of Women / J. Hays // *The Woman's Part. Feminist Criticism of Shakespeare...* – P. 79–99.

⁵⁹ *Park C.C.* As We Like It: How a Girl Can Be Smart and Still Popular / C. C. Park // *The Woman's Part. Feminist Criticism of Shakespeare...* – P. 100–116.

⁶⁰ *Greene G.* Shakespeare's Cressida: "A kind of self" / G. Greene // *The Woman's Part. Feminist Criticism of Shakespeare...* – P. 133–149.

⁶¹ *Larsen Klein J.* Lady Macbeth: "Infirm of purpose" / J. L. Klein // *The Woman's Part. Feminist Criticism of Shakespeare...* – P. 240–255.

⁶² *Novy M.* Shakespeare's Female Characters as Actors and Audience / M. Novy // *The Woman's Part. Feminist Criticism of Shakespeare...* – P. 255–270.

⁶³ *McKewin C.* Counsels of Gall and Grace: Intimate Conversations between Women in Shakespeare's Plays / C. McKewin // *The Woman's Part. Feminist Criticism of Shakespeare...* – P. 117–132.

⁶⁴ *Neely C.Th.* Women and Men in Othello: "What should such a fool / Do with so good a woman?" / C. Th. Neely // *The Woman's Part. Feminist Criticism of Shakespeare...* – P. 211–239.

⁶⁵ *Jerrell Leininger L.* The Miranda Trap: Sexism and Racism in Shakespeare's Tempest / L. Jerrell Leininger // *The Woman's Part. Feminist Criticism of Shakespeare...* – P. 285–294.

⁶⁶ *Frey Ch.* "O sacred, shadowy, cold, and constant queen": Shakespeare's Imperiled and Chastening Daughters of Romance / Ch. Frey // *The Woman's Part. Feminist Criticism of Shakespeare...* – P. 295–313.

⁶⁷ *Stimpson C.R.* Shakespeare and the Soil of Rape / C. R. Stimpson // *The Woman's Part. Feminist Criticism of Shakespeare...* – P. 56–64.

⁶⁸ *Gohlke M.* "I wooed thee with my sword": Shakespeare's Tragic Paradigms / M. Gohlke // *The Woman's Part. Feminist Criticism of Shakespeare...* – P. 150–170.

виявлення характеру кореляції поглядів Вільяма Шекспіра з патріархатним каноном. Це дозволить, зрештою, дати відповідь на запитання, ким був Шекспір: речником чи критиком патріархатних ідей та цінностей? Проблема ставлення Барда до патріархату все ще залишається дискусійною, адже візія жінок у різних його творах є неоднозначною і часом навіть суперечливою.

Розвиток гендерного шекспірознавства кінця ХХ – початку ХХІ ст. позначений помітним розширенням проблемно-тематичного спектру та збагаченням дослідницького інструментарію за рахунок активної імплементації здобутків психоаналізу, нового історизму та культурного матеріалізму.

Об'єктом багатьох сучасних розвідок виступає кореляція шекспірівського тексту з соціокультурним контекстом. С. Оргел, зокрема, окреслює панораму гендерних маніфестацій в англійській ренесансній драмі крізь призму соціокультурної ситуації⁶⁹. Л. Ламперт на матеріалі “Венеціанського купця”, виявляє специфіку авторських стратегій репрезентації двох категорій – “жінки” та “єврея” – і з'ясовує, як вони співвідносяться з категорією “християнин”⁷⁰. М.А. Тассі досліджує мотивацію гніву і помсти з боку жінок у шекспірівських творах⁷¹, К.Л. Алфар, вивчаючи п'єси “Ромео і Джульєтта”, “Король Лір”, “Макбет”, “Антоній і Клеопатра” та “Зимова казка”, доводить, що мотивація вчинків шекспірівських героїнь ґрунтується не на природній

⁶⁹ *Orgel S. Impersonations: The Performance of Gender in Shakespeare's England / S. Orgel. – Cambridge : Cambridge University Press, 1996. – 196 p.*

⁷⁰ *Lampert L. Gender and Jewish Difference from Paul to Shakespeare / L. Lampert. – Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2004. – 277 p.*

⁷¹ *The Art of English Poesy by George Puttenham. A Critical Edition [ed. by F. Whigham, W. A. Rebhorn]. – N.Y. : Cornell University Press, 2007. – 498 p.*

злостивості, а на спротиві упередженому ставленню до їхньої природи⁷².

Ще однією сферою інтересу гендерного шекспірознавства постає вивчення різноманітних маніфестацій патріархатного дискурсу в п'єсах Шекспіра та особливостей репрезентації гендерних стосунків. Д. Каллаган, приміром, виявляє способи застосування шекспірівськими персонажами маніпуляції гендерною ідентичністю у комедії “Дванадцята ніч”⁷³. Н. Корда на матеріалі комедій “Приборкання норавливої”, “Віндзорські жартівниці”, трагедії “Отелло” та романтичної драми “Міра за міру” висвітлює особливості шекспірівської репрезентації жіночої суб'єктивності, що розглядається в контексті англійського ренесансного соціуму, в якому жінка розцінювалася як об'єкт торгового обміну між чоловіками⁷⁴. М. Нові об'єктом свого дослідження обирає специфіку конструювання Шекспіром гендерних відносин між закоханими, подружжям, родичами (батьками та дітьми)⁷⁵, а В. Шоркhubер розглядає способи маніфестацій концепту “гендер” у трагедіях “Макбет” та “Антоній і Клеопатра”⁷⁶.

На перехресті інтересів нового історизму, культурного матеріалізму та гендеристики постає вивчення механізмів формування гендерної ідентичності за часів

⁷² *Alfar C.L.* *Fantasies of Female Evil: The Dynamics of Gender and Power in Shakespearean Tragedy* / C. L. Alfar. – Newark : University of Delaware Press, 2003. – P. 254.

⁷³ *Callaghan D.* *Shakespeare without Women: Representing Gender and Race on the Renaissance Stage* / D. Callaghan. – L. : Routledge, 1999. – P. 240.

⁷⁴ *Korda N.* *Shakespeare's Domestic Economies: Gender and Property in Early Modern England* / N. Korda. – Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2002. – P. 288.

⁷⁵ *Novy M.* *Love's Argument: Gender Relations in Shakespeare* / M. Novy. – Chapel Hill : University of North Carolina Press, 2011. – P. 248.

⁷⁶ *Schörkhuber V.* *The Representation of Gender in Shakespeare's “Macbeth” and “Antony and Cleopatra”* / V. Schörkhuber. – Munich : Grin Verlag, 2007. – P. 36.

Шекспіра і в наші дні. М.Л. Гауелл, розглядаючи парадоксальні прояви маскулінної ідентичності, доводить, що у трагедії “Макбет” домінування геройської маскулінності не тільки сприяє зміцненню влади і авторитету персонажа, але й стає причиною деконструкції його чоловічої ідентичності⁷⁷. Б.Р. Сміт з’ясовує роль соціальних імплікацій, медичних концепцій та етичних ідеалів у конструюванні маскулінної ідентичності шекспірівських протагоністів, а також виявляє специфіку її протиставлення “Іншому” (жінці, чужоземцю, істоті, нижчій за соціальною ієрархією)⁷⁸.

В останні роки особливої популярності серед представників шекспірознавчої гендеристики набувають крос-гендерні дослідження. Д. Менн, зокрема, вивчає вплив крос-гендерної традиції елизаветинської Англії на природу шекспірівських жіночих ролей⁷⁹. М. Шапіро висвітлює особливості репрезентації концепту крос-гендеру у драматургії Шекспіра, розглядаючи літературний мотив перевдягання на тлі тогочасного соціокультурного контексту. Дослідник наводить низку історичних прикладів крос-гендерного перевдягання лондонських жінок, яких було покарано за гомоеротичні практики і проституцію⁸⁰.

Наукова розвідка Е. Клетт присвячена аналізу тих сучасних театральних вистав, де ролі чоловічих персонажів, на кшталт короля Ліра, Просперо, Петруччо,

⁷⁷ *Howell M.L.* Manhood and Masculine Identity in William Shakespeare's “The Tragedy of Macbeth” / M. L. Howell. – N.Y. : University Press of America, 2008. – P. 49.

⁷⁸ *Smith B.R.* Shakespeare and Masculinity / B. R. Smith. – Oxford : Oxford University Press, 2000. – P. 192.

⁷⁹ *Mann D.* Shakespeare's Women: Performance and Conception / D. Mann. – Cambridge : Cambridge University Press, 2008. – P. 304.

⁸⁰ *Shapiro M.* Gender in Play on the Shakespearean Stage: Boy Heroines and Female Pages / M. Shapiro. – Ann Arbor : University of Michigan Press, 1996. – P. 296.

Бенедікта, Річарда II, Річарда III, виконуються жінками. Дослідниця полемізує з театральними рецензентами, які вбачають руйнівний вплив таких театральних практик на світовий статус Шекспіра і на процес формування гендерної та національної ідентичності англійців. Е. Клетт наголошує, що жінки-виконавиці чоловічих ролей пропонують подивитися на творчість Великого Барда і на проблеми, пов'язані з гендерною та національною ідентичністю, під іншим кутом зору⁸¹.

Ч.А. Томас аналізує нетрадиційні стратегії постановок шекспірівських вистав у XXI століття і виявляє вплив гей-лесбійського континууму на мистецькі практики в цілому (крос-гендерний кастинг, візуальні алюзії, дизайнерські рішення) і на розвиток квір-театру, зокрема⁸².

Самостійну сферу дослідницької уваги у сучасному гендерному шекспірознавстві структурує проблематика, пов'язана з різноманітними адаптаціями шекспірівських творів та розробкою механізмів їх популяризації серед різних верств і категорій реципієнтів. Е. Хейтлі, приміром, вивчає способи репрезентації творчого доробку В. Шекспіра у дитячій літературі⁸³, а Л.М. Піттман – механізми конструювання соціальних ідентичностей (гендеру, класу і етносу) в різноманітних екранізаціях шекспірівських п'єс⁸⁴.

Підсумовуючи, зазначимо, що до досягнень феміністичного і гендерного шекспірознавства можна віднес-

⁸¹ *Klett E. Cross-Gender Shakespeare and English National Identity: Wearing the Codpiece / E. Klett. – N.Y. : Palgrave Macmillan, 2009. – P. 220.*

⁸² *Thomas C.A. Performing Queer Shakespeare / C. A. Thomas. – Charleston : BiblioBazaar, 2011. – P. 250.*

⁸³ *Hateley E. Shakespeare in Children's Literature: Gender and Cultural Capital / E. Hateley. – L. : Taylor & Francis, 2008. – P. 21.*

⁸⁴ *Pittman L.M. Authorizing Shakespeare on Film and Television: Gender, Class, and Ethnicity in Adaptation / L. M. Pittman. – Frankfurt am Main : Peter Lang, 2010. – P. 257.*

ти поліаспектне висвітлення проблематики, пов'язаної зі специфікою жіночих художніх образів, виявлення характеру конструювання гендерних відносин і крос-гендерних маніфестацій в окремих п'єсах, розкриття соціальної детермінованості та ролі владного дискурсу в художній репрезентації “жіночого голосу” в драматургії Шекспіра.